

Αισθητική εμπειρία και κριτικός περιβαλλοντικός στοχασμός γύρω από τις φυσικές καταστροφές: Μεικτή μελέτη με αξιοποίηση γλυπτού, οπτικών τεκμηρίων και ποιητικού λόγου στην Εκπαίδευση Ενηλίκων

Ειρήνη Αντωνίου

*Υποδιευθύντρια Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων,
ΠΕ04.01, ΠΕ78, Μ.Εδ. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων
eiriniantoniou.ed@gmail.com*

Περίληψη

Η εκπαίδευση μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αναθεώρηση παρανοήσεων σχετικά με τις φυσικές καταστροφές και στην καλλιέργεια υπεύθυνων στάσεων για την πρόληψη και την αντιμετώπισή τους. Η παρούσα μελέτη διερευνά τη δυνατότητα αξιοποίησης διαφορετικών μορφών τέχνης ως εκπαιδευτικών εργαλείων στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ειδικότερα, εξετάζεται κατά πόσο η συνδυαστική αξιοποίηση γλυπτού, ποιητικού λόγου και οπτικών τεκμηρίων μπορεί να ενισχύσει τον κριτικό στοχασμό των εκπαιδευόμενων σχετικά με την περιβαλλοντική υποβάθμιση, τη διαφορετική ευαλωτότητα ατόμων και κοινωνικών ομάδων και την ευθύνη του πολίτη απέναντι στις φυσικές καταστροφές. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το σχολικό έτος 2023–2024, με τη συμμετοχή 31 εκπαιδευόμενων του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων, και βασίστηκε σε προσέγγιση μεικτών μεθόδων. Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγιο, φύλλα εργασίας, γραπτά τεκμήρια των συμμετεχόντων/ουσών και σημειώσεις παρατήρησης της ερευνήτριας. Τα αποτελέσματα παρέχουν θετικές ενδείξεις για τη συμβολή της αισθητικής εμπειρίας στην προσέγγιση θεμάτων που σχετίζονται με τις φυσικές καταστροφές. Οι εκπαιδευόμενοι/ες φάνηκε να αναγνωρίζουν ότι, πέρα από τις φυσικές επικινδυνότητες, οι ανθρώπινες παρεμβάσεις και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος μπορούν να συμβάλουν στην εκδήλωση καταστροφικών φαινομένων ή να επιδεινώσουν τις συνέπειές τους. Παράλληλα, αναδείχθηκε η σημασία της ατομικής και συλλογικής ευθύνης, της ενημέρωσης, της πρόληψης και της υπεύθυνης στάσης των πολιτών. Η αξιοποίηση της τέχνης μπορεί, επομένως, να αποτελέσει μια εναλλακτική εκπαιδευτική προσέγγιση για την καλλιέργεια της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και του κριτικού στοχασμού στην Εκπαίδευση Ενηλίκων.

Λέξεις-κλειδιά: Φυσικές Καταστροφές, Εκπαίδευση Ενηλίκων, Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, Αισθητική Εμπειρία, Ποιητικός Λόγος, Περιβαλλοντικός Γραμματισμός, Κριτικός Στοχασμός.

1. Εισαγωγή

Οι φυσικές καταστροφές αποτελούν σύνθετα φαινόμενα με σημαντικές ανθρώπινες, κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές συνέπειες. Η έκταση των επιπτώσεών τους δεν καθορίζεται αποκλειστικά από την ένταση μιας φυσικής διεργασίας, αλλά συνδέεται και με τις ανθρώπινες, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, καθώς και με τη διαφορετική ευαλωτότητα των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων (Wisner et al., 2004).

Στο πλαίσιο αυτό, η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η εκπαίδευση των πολιτών σε θέματα πρόληψης και διαχείρισης φυσικών καταστροφών καθίστανται ιδιαίτερα σημαντικές. Οι πολίτες χρειάζεται να αντιληφθούν ότι η ευθύνη για την πρόληψη και την αποτελεσματική αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων δε βαρύνει αποκλειστικά την Πολιτεία, αλλά αφορά και

τους ίδιους ως ενεργά μέλη της κοινωνίας. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Λέκκα (2000), είναι αναγκαίο να αναγνωρίζουν την προσωπική τους ευθύνη ως προς την ορθή διαχείριση των ζητημάτων που συνδέονται με την ασφάλειά τους.

Η σημασία της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα αυξημένη για κοινωνικές ομάδες που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ευαλωτότητα, καθώς η κατάλληλη ενημέρωση και προετοιμασία μπορούν να ενισχύσουν την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται αποτελεσματικότερα σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (Torani et al., 2019).

Η εκπαίδευση για τις φυσικές καταστροφές χρειάζεται να υπερβαίνει την απλή μετάδοση επιστημονικών πληροφοριών και να αναδεικνύει τις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και ηθικές διαστάσεις του καταστροφικού κινδύνου, συμβάλλοντας στην αναθεώρηση παρανοήσεων και, ενδεχομένως, στη διαμόρφωση της μελλοντικής στάσης και δράσης των πολιτών απέναντι σε ζητήματα πρόληψης, προστασίας και αντιμετώπισης των επιπτώσεων τέτοιων φαινομένων.

Στο πλαίσιο αυτό, η εκπαίδευση των ενηλίκων μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην αναγνώριση και στην αναθεώρηση εσφαλμένων αντιλήψεων που σχετίζονται με τις φυσικές καταστροφές. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαιδευτική διαδικασία συνιστά μια αξιόλογη διδακτική προσέγγιση, καθώς μπορεί να καλλιεργήσει και να ενισχύσει τον κριτικό στοχασμό, προσφέροντας στους/στις εκπαιδευόμενους/ες ερεθίσματα που μπορούν να οδηγήσουν στον ποιοτικό μετασχηματισμό του τρόπου σκέψης τους (Κόκκος, 2009).

Η αξιοποίηση διαφορετικών μορφών τέχνης μπορεί να υποστηρίξει τη συμμετοχή, τη δημιουργικότητα, τη σύνδεση της μάθησης με τις εμπειρίες των ενηλίκων και την ανάπτυξη κριτικών και δημιουργικών τρόπων σκέψης (Holloway & Gouthro, 2024). Μέσα από αυτή τη διαδικασία μπορούν να δημιουργηθούν ευκαιρίες για την αναθεώρηση υφιστάμενων αντιλήψεων και για τη διαμόρφωση περισσότερο υπεύθυνων στάσεων.

Η προσέγγιση ενός γλυπτού μπορεί να ενεργοποιήσει την παρατήρηση της μορφής και των συμβολισμών του, ενώ ο ποιητικός λόγος μπορεί να αναδείξει τις συναισθηματικές, κοινωνικές και ηθικές διαστάσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Παράλληλα, οι παλιές φωτογραφίες και οι καρτ ποστάλ, ως οπτικά και ιστορικά τεκμήρια, επιτρέπουν τη σύγκριση της παλαιότερης και της σύγχρονης μορφής του τοπίου. Ο συνδυασμός αυτών των ερεθισμάτων μπορεί να δημιουργήσει αφορμές για περιβαλλοντικό στοχασμό, μέσα από τη διερεύνηση των ανθρώπινων παρεμβάσεων, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της σύνδεσής τους με τις φυσικές καταστροφές.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη διερευνά κατά πόσο η αξιοποίηση γλυπτού, οπτικών τεκμηρίων και ποιητικού λόγου μπορεί να συμβάλει στην αναγνώριση και στην κριτική επεξεργασία αντιλήψεων σχετικών με τις φυσικές καταστροφές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αναγνώριση του ανθρωπογενούς παράγοντα, στην κατανόηση της διαφορετικής ευαλωτότητας των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων και στη συνειδητοποίηση της ευθύνης του πολίτη ως προς την ενημέρωση, την πρόληψη, την προστασία του περιβάλλοντος και την αντίδραση απέναντι σε πρακτικές που αυξάνουν τον καταστροφικό κίνδυνο.

Η εμπειρική εφαρμογή πραγματοποιήθηκε με ενήλικες εκπαιδευόμενους/ες του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων, ενώ ο σχεδιασμός της παρέμβασης μπορεί, κατόπιν κατάλληλης προσαρμογής, να αξιοποιηθεί και σε άλλα περιβάλλοντα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

2. Κύριο μέρος

2.1. Συνοπτική περιγραφή της ερευνητικής μελέτης

Κατά την αρχική φάση της μελέτης χορηγήθηκε γραπτό ερωτηματολόγιο σε εκπαιδευόμενους/ες του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων. Σκοπός του ήταν η διερεύνηση των απόψεων και των πιθανών παρανοήσεων τους σχετικά με τις φυσικές καταστροφές. Τα ευρήματα της αρχικής αυτής διερεύνησης αξιοποιήθηκαν για τον κατάλληλο σχεδιασμό της διδακτικής παρέμβασης.

Στη συνέχεια υλοποιήθηκαν διδακτικές παρεμβάσεις στα δύο τμήματα του Β' κύκλου και σε ένα τμήμα του Α' κύκλου. Οι παρεμβάσεις εντάχθηκαν στο πλαίσιο της διδασκαλίας και βασίστηκαν στην αξιοποίηση γλυπτού, ποιητικού λόγου και οπτικών τεκμηρίων. Η ερευνήτρια είχε παράλληλα διδακτικό ρόλο στο συγκεκριμένο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, γεγονός που επέτρεψε την εφαρμογή της παρέμβασης στο φυσικό εκπαιδευτικό περιβάλλον των συμμετεχόντων/ουσών.

Στο πρώτο στάδιο χρησιμοποιήθηκε ως αισθητικό ερέθισμα το γλυπτό του Κηφισού. Η παρατήρηση και η επεξεργασία του έργου αποσκοπούσαν στην κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των εκπαιδευόμενων και στη συνειδητοποίηση των μεταβολών που έχει υποστεί η σχέση ανθρώπου και φύσης με την πάροδο του χρόνου. Ακολούθησαν συζήτηση στην ολομέλεια και συμπλήρωση σχετικών φύλλων εργασίας.

Στο επόμενο στάδιο αξιοποιήθηκε το ποίημα «Περί θολερότητας μαρτυρία», το οποίο είχε συνθέσει η ίδια η ερευνήτρια. Το ποιητικό κείμενο λειτούργησε ως αφετηρία για τη διερεύνηση των ανθρώπινων παρεμβάσεων στο φυσικό περιβάλλον, της υποβάθμισης των ποταμών και της σύνδεσής τους με την εκδήλωση ή την επιδείνωση πλημμυρικών φαινομένων. Παράλληλα, ενίσχυσε τη συναισθηματική εμπλοκή των συμμετεχόντων/ουσών. Στο πλαίσιο της επεξεργασίας του πραγματοποιήθηκαν ανάλυση του ποιήματος, συζήτηση και συμπλήρωση φύλλων εργασίας.

Ακολούθησε η εκπαιδευτική αξιοποίηση παλαιών φωτογραφιών και καρτ ποστάλ, στις οποίες απεικονίζονταν ο Κηφισός και οι πηγές του σε παλαιότερες εποχές. Οι φωτογραφίες λειτούργησαν ως οπτικά και ιστορικά τεκμήρια μιας παλαιότερης πραγματικότητας, ενώ η σύγκρισή τους με τη σύγχρονη εικόνα του τοπίου ενεργοποίησε αναμνήσεις και συναισθήματα νοσταλγίας και ενίσχυσε τον προβληματισμό για τις περιβαλλοντικές μεταβολές.

Μετά την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων πραγματοποιήθηκε συνολικός απολογισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, κατά τον οποίο αποτιμήθηκαν οι δράσεις, οι αντιδράσεις των εκπαιδευόμενων και οι πιθανές μεταβολές στις αρχικές αντιλήψεις τους.

Σημειώνεται ότι η παρούσα μελέτη αξιοποιεί μέρος των δεδομένων ευρύτερης μεταπτυχιακής ερευνητικής εργασίας και, ειδικότερα, ερωτήσεις του αρχικού ερωτηματολογίου και διδακτικές παρεμβάσεις που επιλέχθηκαν με βάση τη συνάφειά τους με τους στόχους της.

2.2. Αναγκαιότητα της ερευνητικής μελέτης

Οι ανθρώπινες απώλειες και οι υλικές ζημιές που προκαλούνται από τις φυσικές καταστροφές εμφανίζονται αυξημένες σε παγκόσμιο επίπεδο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αναγνώριση και στην αναθεώρηση των παρανοήσεων που σχετίζονται με τα καταστροφικά φαινόμενα. Παράλληλα, μπορεί να συμβάλει στην ευαισθητοποίηση των πολιτών και στην καλλιέργεια της αντίληψης ότι η πρόληψη και η αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών συνδέονται και με τη δική τους υπεύθυνη στάση.

Η ένταξη της θεματικής των φυσικών καταστροφών στους γραμματισμούς των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Οι εκπαιδευόμενοι/ες των

συγκεκριμένων δομών ενδέχεται να ανήκουν σε κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν παράγοντες αυξημένης ευαλωτότητας. Σύμφωνα με τους Torani et al. (2019), η εκπαίδευση των ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων σε ζητήματα φυσικών καταστροφών αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για τον περιορισμό της ευαλωτότητάς τους. Η επίδραση ενός καταστροφικού γεγονότος δεν είναι ίδια για όλους, αλλά μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με την προηγούμενη εμπειρία, τα προσωπικά χαρακτηριστικά, το μορφωτικό επίπεδο και την ύπαρξη ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος κ.ά.

Παράλληλα, η ένταξη της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να προσφέρει ουσιαστικά ερεθίσματα για προβληματισμό και κριτική επεξεργασία. Κατά τον Dewey (1980), η αισθητική εμπειρία μπορεί να αποτελέσει ουσιαστική αφορμή για σκέψη. Η αξιοποίησή της παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, καθώς μπορεί να συνδέσει τη γνώση με τις εμπειρίες, το συναίσθημα και τον κριτικό στοχασμό των εκπαιδευόμενων.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει, συνεπώς, σε ένα επίκαιρο και ιδιαίτερα επιτακτικό περιβαλλοντικό και κοινωνικό ζήτημα, συνδυάζοντας τη θεματική των φυσικών καταστροφών με την αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας σε περιβάλλον Εκπαίδευσης Ενηλίκων και, ειδικότερα, σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας.

Τέλος, παρουσιάζει στοιχεία πρωτοτυπίας, καθώς από τη βιβλιογραφική αναζήτηση της ερευνήτριας δεν εντοπίστηκαν προγενέστερες έρευνες που να εξετάζουν συστηματικά την αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας για την εκπαίδευση ενηλίκων σε θέματα φυσικών καταστροφών. Οι περισσότερες σχετικές μελέτες φαίνεται να επικεντρώνονται κυρίως στη γνωστική διάσταση της εκπαίδευσης για τις φυσικές καταστροφές και στις παρανοήσεις ανήλικων μαθητών/τριών.

2.3. Μεθοδολογία της ερευνητικής διαδικασίας

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο η αξιοποίηση γλυπτών, οπτικών τεκμηρίων και ποιητικού λόγου ως αισθητικών ερεθισμάτων μπορεί να αποτελέσει κατάλληλη διδακτική πρακτική στην Εκπαίδευση Ενηλίκων για την προσέγγιση θεμάτων που σχετίζονται με τις φυσικές καταστροφές.

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα επικεντρώθηκε στη δυνατότητα του συνδυασμού των παραπάνω ερεθισμάτων να συμβάλει στην κατανόηση δύο βασικών διαστάσεων: αφενός της ευθύνης που φέρουν οι πολίτες για την πρόληψη και την αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών και αφετέρου της διαφορετικής ευαλωτότητας των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων απέναντι σε αυτές.

Για την προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου υιοθετήθηκε προσέγγιση μεικτών μεθόδων, με συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων. Ο πληθυσμός-στόχος της έρευνας ήταν οι εκπαιδευόμενοι/ες του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων.

Το δείγμα αποτελούνταν από 31 εκπαιδευόμενους/ες, από τους/τις οποίους/οίες οι 18 ήταν γυναίκες και οι 13 άνδρες. Ως προς τον κύκλο φοίτησης, 19 συμμετέχοντες/ουσες φοιτούσαν στον Β΄ κύκλο και 12 στον Α΄ κύκλο. Αναφορικά με την ηλικιακή κατανομή, 12 άτομα ήταν ηλικίας από 41 έως 51 ετών, εννέα ήταν 52 ετών και άνω, επτά ανήκαν στην κατηγορία των 31 έως 40 ετών και τρία ήταν ηλικίας έως 30 ετών.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν γραπτό ερωτηματολόγιο, φύλλα εργασίας και άλλα γραπτά τεκμήρια των εκπαιδευόμενων, καθώς και οι σημειώσεις που τηρούσε η ερευνήτρια κατά τη διάρκεια της παρατήρησης και των συζητήσεων.

Τα δεδομένα του ερωτηματολογίου υποβλήθηκαν σε περιγραφική στατιστική επεξεργασία και αποτυπώθηκαν σε γραφήματα. Τα ποιοτικά δεδομένα, τα οποία προέκυψαν

από τα γραπτά τεκμήρια, την παρατήρηση και τις συζητήσεις, εξετάστηκαν ως προς το περιεχόμενό τους και οργανώθηκαν σε θεματικές κατηγορίες. Κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων, τα ποσοτικά ευρήματα εξετάστηκαν σε συνδυασμό με τα ποιοτικά δεδομένα, ώστε να διαμορφωθεί πληρέστερη εικόνα των αντιλήψεων και των ανταποκρίσεων των συμμετεχόντων/ουσών.

2.4. Παρουσίαση, ανάλυση και συζήτηση των αποτελεσμάτων

2.4.1. Παρουσίαση και συζήτηση των αποτελεσμάτων της ποσοτικής έρευνας

- Ανθρώπινες ενέργειες και φυσικές καταστροφές: Στην ερώτηση κατά πόσο οι ανθρώπινες ενέργειες μπορούν να συμβάλουν στις φυσικές καταστροφές, το 48,4% των εκπαιδευόμενων απάντησε θετικά. Αντίθετη άποψη εξέφρασε το 29%, ενώ το 22,6% δήλωσε ότι δεν ήταν βέβαιο για την απάντησή του. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι λιγότεροι/ες από τους/τις μισούς/ές συμμετέχοντες/ουσες αναγνώριζαν με σαφήνεια τη σύνδεση μεταξύ της ανθρώπινης δραστηριότητας και της εκδήλωσης ή της επιδείνωσης των συνεπειών των καταστροφικών φαινομένων.

Γράφημα 1. Αντιλήψεις για τη συμβολή των ανθρώπινων ενεργειών στις φυσικές καταστροφές

- Αντίληψη για τη δυνατότητα περιορισμού των συνεπειών των φυσικών καταστροφών: Στη συγκεκριμένη ερώτηση καταγράφηκαν 30 απαντήσεις. Από αυτές, το 53,3% των συμμετεχόντων/ουσών θεωρούσε ότι δεν είναι δυνατόν να περιοριστούν οι καταστροφικές συνέπειες των φυσικών φαινομένων. Το 26,7% απάντησε ότι οι συνέπειες μπορούν να μειωθούν, ενώ το 20% δήλωσε αβεβαιότητα. Η επικράτηση των αρνητικών απαντήσεων φανερώνει μια περισσότερο μοιρολατρική αντίληψη των καταστροφών, σύμφωνα με την οποία οι επιπτώσεις τους θεωρούνται σε μεγάλο βαθμό αναπόφευκτες.

Γράφημα 2. Αντιλήψεις για τη δυνατότητα περιορισμού των συνεπειών των καταστροφών

- Αντίληψη για την αποτελεσματικότητα των προληπτικών μέτρων: Στην ερώτηση για την αποτελεσματικότητα των προληπτικών μέτρων απάντησαν 29 εκπαιδευόμενοι/ες. Το 41,4% υποστήριξε ότι τα μέτρα πρόληψης μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην

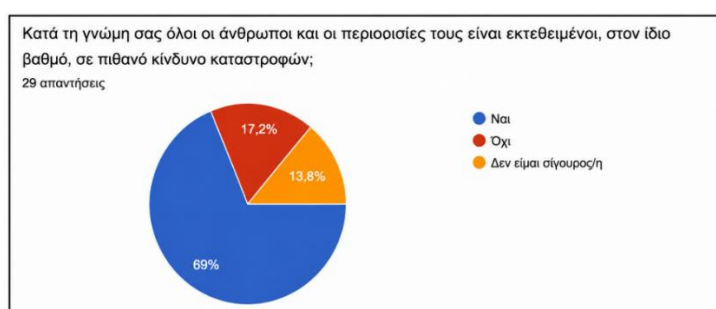

αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών. Το 17,2% εξέφρασε την αντίθετη άποψη, ενώ το 41,4% δήλωσε ότι δεν ήταν βέβαιο. Το υψηλό ποσοστό αβεβαιότητας δείχνει ότι δεν είχε διαμορφωθεί σαφής και σταθερή αντίληψη για την αποτελεσματικότητα των προληπτικών μέτρων.

Γράφημα 3. Αντιλήψεις για την αποτελεσματικότητα των προληπτικών μέτρων

- Αντιλήψεις για τον βαθμό έκθεσης στις φυσικές καταστροφές: Στην ερώτηση αν όλοι οι άνθρωποι και οι περιοισίες τους εκτίθενται στον ίδιο βαθμό σε έναν πιθανό καταστροφικό κίνδυνο, το 69% των συμμετεχόντων απάντησε θετικά. Το 17,2% απάντησε αρνητικά, ενώ το 13,8% δήλωσε ότι δεν ήταν βέβαιο. Το υψηλό ποσοστό των θετικών απαντήσεων υποδηλώνει ότι η πλειονότητα δεν αναγνώριζε τις κοινωνικές, οικονομικές, γεωγραφικές και προσωπικές διαφοροποιήσεις που επηρεάζουν τον βαθμό έκθεσης και ευαλωτότητας.

Γράφημα 4. Αντιλήψεις για την ίση έκθεση στον κίνδυνο καταστροφών

- Αντιλήψεις για την ευθύνη πρόληψης και αντιμετώπισης των καταστροφών: Στη συγκεκριμένη ερώτηση απάντησαν 29 εκπαιδευόμενοι/ες. Το 44,8% θεωρούσε ότι η πολιτεία φέρει την αποκλειστική ευθύνη για την πρόληψη και την αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών. Το 27,6% διαφώνησε, ενώ αντίστοιχο ποσοστό δήλωσε ότι δεν ήταν βέβαιο. Τα δεδομένα υποδηλώνουν ότι σημαντικό μέρος του δείγματος δεν αναγνώριζε επαρκώς τον ρόλο της ατομικής και συλλογικής ευθύνης.

Γράφημα 5. Αντιλήψεις για την αποκλειστική ευθύνη της πολιτείας

Συνολικά, τα ποσοτικά δεδομένα καταδεικνύουν την παρουσία σημαντικών παρανοήσεων σε μεγάλο μέρος του δείγματος. Αρκετοί/ές εκπαιδευόμενοι/ες απέδιδαν την ευθύνη για την πρόληψη και την αντιμετώπιση των καταστροφών αποκλειστικά στην πολιτεία, αντιμετώπιζαν τις καταστροφές ως ανεξάρτητες από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις και θεωρούσαν ότι όλα τα άτομα πλήττονται στον ίδιο βαθμό.

Παράλληλα, η περιορισμένη εμπιστοσύνη στη δυνατότητα μείωσης των συνεπειών και στην αποτελεσματικότητα των προληπτικών μέτρων καταδεικνύει την ανάγκη για μια εκπαιδευτική παρέμβαση που θα εστιάζει στον ρόλο της ετοιμότητας, της προσωπικής και συλλογικής ευθύνης και της κοινωνικής διαφοροποίησης της ευαλωτότητας.

2.4.2. Παρουσίαση και συζήτηση των αποτελεσμάτων της ποιοτικής έρευνας

Τα ποιοτικά δεδομένα της έρευνας προήλθαν από τις απαντήσεις των εκπαιδευόμενων στα φύλλα εργασίας, τις σημειώσεις της ερευνήτριας κατά τη διάρκεια των συζητήσεων και της παρατήρησης, καθώς και από τον τελικό απολογισμό της εκπαιδευτικής παρέμβασης.

Μετά την επεξεργασία τους, τα δεδομένα οργανώθηκαν σε θεματικές κατηγορίες. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται ενδεικτικό μέρος των απαντήσεων που καταγράφηκαν στα διαφορετικά στάδια της παρέμβασης.

Πίνακας 1. Ενδεικτικές απαντήσεις των εκπαιδευόμενων κατά τα στάδια της παρέμβασης

Θεματικός άξονας	Αισθητικό ερέθισμα / Εστίαση	Ενδεικτικές απαντήσεις εκπαιδευομένων
I. Αισθητική προσέγγιση του γλυπτού του Κηφισού		
Σχέση ανθρώπου και φύσης	Η προσωποποίηση του ποταμού με τη μορφή θεότητας και η συμβολική απόδοση ιδιαίτερης αξίας στο φυσικό στοιχείο	«Παλιά ο άνθρωπος σεβόταν τη φύση». «Το γλυπτό δείχνει τον σεβασμό προς τη φύση, αφού παρουσιάζει τον ποταμό με τη μορφή θεότητας». «Το νερό και η φωτιά ήταν ιερά». «Ο άνθρωπος σήμερα είναι ο καταστροφέας».
II. Ανάλυση του ποιήματος «Περί θολερότητας μαρτυρία»		
Αλλοίωση του ποταμού και του φυσικού τοπίου	Ενδεικτικοί σίχοι: «Αντί ποδήλατα στις όχθες, ρόδες φορτηγών περνάνε από το άυλο σώμα μου»· «δεν ακούω πια ψιθύρους πουλιών, βελάσματα ή θρόισμα φύλλων»	«Έχουν μπαζώσει μεγάλο μέρος του ποταμού για να περνάνε αμάξια». «Δεν υπάρχουν δέντρα· κόπηκαν για να γίνει δρόμος και πολυκατοικίες». Αναφέρθηκε, επίσης, το

		μπάζωμα λόγω των ολυμπιακών έργων. «άμα μπαζώνω το ποτάμι και χτίζω το σπίτι μου εκεί πώς να προστατευτώ», «δεν κάνουμε καθαρισμό φρεατίων», να κάνουμε «διαμαρτυρίες προς την Πολιτεία όταν ενεργεί προς την υποβάθμιση του περιβάλλοντος»
Πράξη και απραξία	«Εξαγνισμός (...) απέναντι στο έγκλημα της πράξης και της απραξίας»	Ως επιβλαβείς πράξεις αναφέρθηκαν το τσιμέντο, τα μπάζα, τα σκουπίδια, οι βιομηχανίες, η καύση των δέντρων και οι πυρκαγιές. Ως μορφές απραξίας αναφέρθηκαν η έλλειψη ενημέρωσης, προστασίας, υποδομών και αντίδρασης ως πολίτες. «Το ποτάμι θα βρει τον δρόμο του». «Ο άνθρωπος θα χάσει συγγενείς και περιουσία». «Η φύση ταΐζει τον άνθρωπο και αυτός δεν τη φροντίζει, αλλά την καταστρέφει λόγω αλαζονείας».
Ανθρώπινη αλαζονεία και συνέπειες	«Θρήνους, αναστεναγμούς (...) από την κόρη της Δυσσέβειας, την Ύβρη»	

Θεματικός άξονας	Αισθητικό ερέθισμα/εστίαση	Ενδεικτικές απαντήσεις Εκπαιδευομένων
III. Θέαση καρτ ποστάλ και παλαιών φωτογραφιών		
Σύγκριση παρελθόντος και παρόντος	Παλαιές φωτογραφίες και καρτ ποστάλ του Κηφισού, στις οποίες αποτυπώνονται η παρουσία νερού και βλάστησης και η παλαιότερη μορφή του τοπίου	«Πώς θα ήταν τώρα, αν είχε χτιστεί δίπλα στους ποταμούς;». «Γίνεται τώρα ξεμπάζωμα;». «Πόσο ωραία ήταν η παλιά Αθήνα»
Περιβαλλοντική μεταβολή και συναισθηματική απόκριση	Η αντιπαραβολή του παλαιού φυσικού τοπίου με τη σύγχρονη οικοδόμηση και την υποβάθμιση του ποταμού	Οι εκπαιδευόμενοι εξέφρασαν νοσταλγία για την παλαιότερη εικόνα του τοπίου και προβληματισμό για τις συνέπειες των ανθρώπινων παρεμβάσεων.
IV. Τελική αποτίμηση της εκπαιδευτικής παρέμβασης		

Στάση απέναντι στην τέχνη	Η δυνατότητα των έργων τέχνης να μεταδίδουν νοήματα και να προκαλούν σκέψη	«Κατάλαβα ότι, αν παρατηρήσεις έργα τέχνης, σου μιλάνε, όπως το άγαλμα του Κηφισού». «Με εντυπωσίασε το γλυπτό του Κηφισού και το ποίημα».
Δημιουργική ανταπόκριση	Η ενεργοποίηση της προσωπικής έκφρασης μετά την παρέμβαση	Μία εκπαιδευόμενη δημιούργησε ζωγραφική απεικόνιση του Κηφισού στην παλιά Αθήνα, εμπνευσμένη από φωτογραφία που παρουσιάστηκε κατά την παρέμβαση (Εικόνα 1).

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων ανέδειξε τις ακόλουθες βασικές θεματικές:

Αρχικά, η προσωποποίηση του ποταμού και η απόδοση θεϊκών χαρακτηριστικών σε ένα στοιχείο της φύσης πρόσφεραν αφορμή για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνίες του παρελθόντος νοηματοδοτούσαν τη σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος και την εύθραυστη ισορροπία ανάμεσά τους.

Στη συνέχεια, μέσα από τον ποιητικό λόγο αναδείχθηκε η αντίθεση ανάμεσα στον σεβασμό προς τη φύση και στην αντιμετώπισή της ως χώρου ανεξέλεγκτης ανθρώπινης εκμετάλλευσης. Παράλληλα, διαπιστώθηκε η σταδιακή αναγνώριση μιας λιγότερο ορατής διάστασης των πλημμυρικών καταστροφών, δηλαδή της περιβαλλοντικής υποβάθμισης που προκαλείται από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις και της γενικότερης διατάραξης της αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπου και φύσης. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι η πλημμύρα δεν αντιμετωπίστηκε αποκλειστικά ως αποτέλεσμα ενός έντονου φυσικού φαινομένου, αλλά συνδέθηκε και με το μπάζωμα των ποταμών, την αποψίλωση, την οικοδόμηση και άλλες ανθρώπινες παρεμβάσεις.

Επιπλέον, αναδείχθηκε η σχέση ανάμεσα στις ανθρώπινες παρεμβάσεις και στην αύξηση της έκθεσης στον κίνδυνο. Οι εκπαιδευόμενοι/ες αναγνώρισαν ότι η οικοδόμηση κοντά στις κοίτες των ποταμών και τα έργα που εμποδίζουν τη φυσική ροή του νερού μπορούν να αυξήσουν την πιθανότητα πλημμύρας ή να επιβαρύνουν τις συνέπειές της.

Η διερεύνηση της πράξης και της απραξίας ανέδειξε ότι ο καταστροφικός κίνδυνος δε διαμορφώνεται μόνο από το φυσικό φαινόμενο, αλλά και από ανθρώπινες επιλογές, παρεμβάσεις και παραλείψεις που υποβαθμίζουν το περιβάλλον και αυξάνουν την έκθεση σε αυτόν. Μέσα από τον σχετικό προβληματισμό δημιουργήθηκαν αφορμές για τη σύνδεση των παραπάνω παραγόντων με τη διαφορετική έκθεση και ευαλωτότητα των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων.

Παράλληλα, η διάκριση ανάμεσα στην «πράξη» και στην «απραξία» συνέβαλε στη διεύρυνση της έννοιας της ευθύνης, καθώς αυτή δεν αποδόθηκε μόνο στις άμεσες επιβλαβείς ενέργειες, αλλά και στην έλλειψη ενημέρωσης, πρόληψης και αντίδρασης. Οι εκπαιδευόμενοι/ες φαίνεται ότι συνέδεσαν τη συμπεριφορά του υπεύθυνου πολίτη τόσο με την αποφυγή ενεργειών που βλάπτουν το περιβάλλον όσο και με τη λήψη μέτρων πρόληψης. Παράλληλα, αναγνώρισαν τη σημασία της ενημέρωσης και της έκφρασης αντίθεσης απέναντι σε πολιτικές ή πρακτικές που οδηγούν σε περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Η αντιπαραβολή των παλαιών φωτογραφιών και των καρτ ποστάλ με τις εικόνες που περιγράφονταν στο ποίημα προκάλεσε συναισθήματα νοσταλγίας για έναν παλαιότερο

τρόπο ζωής κοντά στα ποτάμια. Ταυτόχρονα, βοήθησε τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να αναγνωρίσουν τις συνέπειες της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και να προβληματιστούν σχετικά με την εξέλιξη του φυσικού και αστικού τοπίου.

Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων εκφράστηκε ενδιαφέρον για τις εμπειρίες και τα συναισθήματα των ανθρώπων που έχουν πληγεί από καταστροφές. Οι εκπαιδευόμενοι/ες μοιράστηκαν βιώματα από πλημμυρικά γεγονότα στην περιοχή τους και αναφέρθηκαν, μεταξύ άλλων, στην καταστροφή μιας ιστορικής γέφυρας στα Χανιά και στη ρύπανση των υδάτων από απόβλητα ελαιουργείων και τουριστικών καταλυμάτων.

Τέλος, από τον απολογισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας διαπιστώθηκε θετική ανταπόκριση στην αξιοποίηση της τέχνης. Οι εκπαιδευόμενοι/ες φάνηκε να αντιλαμβάνονται ότι τα έργα τέχνης μπορούν να αποτελέσουν μέσα επικοινωνίας και προβληματισμού, όπως αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στη φράση: «Κατάλαβα ότι, αν παρατηρήσεις τα έργα τέχνης, σου μιλάνε, όπως το άγαλμα του Κηφισού».

Παράλληλα, ενθαρρύνθηκε η δημιουργικότητά τους, όπως υποδηλώνει η πρωτοβουλία εκπαιδευόμενης να αποδώσει ζωγραφικά ένα ειδυλλιακό τοπίο με τον Κηφισό να ρέει στην παλαιά Αθήνα, εμπνευσμένη από φωτογραφία που παρουσιάστηκε κατά την παρέμβαση (Εικόνα 1).

Εικόνα 1. Τοπίο με τον ποταμό Κηφισό

3. Συμπεράσματα και προτάσεις

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας παρέχουν θετικές ενδείξεις για τη δυνατότητα αξιοποίησης διαφορετικών μορφών τέχνης στην Εκπαίδευση Ενηλίκων με σκοπό την ευαισθητοποίηση σε ζητήματα φυσικών καταστροφών. Ο συνδυασμός των οπτικών ερεθισμάτων και του ποιητικού λόγου φαίνεται ότι δημιουργήσε ευκαιρίες για παρατήρηση, συναισθηματική εμπλοκή, διάλογο και κριτικό προβληματισμό.

Στην παρούσα μελέτη, το γλυπτό που ταυτίζεται με την προσωποποίηση του ποταμού Κηφισού παρουσιάστηκε στους/στις εκπαιδευόμενους/ες μέσω φωτογραφικής και ψηφιακής αναπαράστασης, λειτουργώντας ως αισθητικό και συμβολικό ερέθισμα. Η αντιπαραβολή της συμβολικής απόδοσης του ποταμού ως θεότητας με τη σύγχρονη αλλοίωση, κάλυψη και υποβάθμιση των ποταμών φαίνεται ότι ενίσχυσε τον προβληματισμό σχετικά με τη μεταβολή της ανθρώπινης στάσης απέναντι στη φύση. Η απόδοση φωνής σε έναν ποταμό μέσω του ποιητικού λόγου φαίνεται ότι υποστήριξε τη συναισθηματική προσέγγιση των συνεπειών του μπαζώματος, της ρύπανσης, της αποψίλωσης και της οικοδόμησης. Παράλληλα, οι παλιές φωτογραφίες και οι καρτ ποστάλ λειτούργησαν ως οπτικά και ιστορικά τεκμήρια μιας διαφορετικής περιβαλλοντικής πραγματικότητας. Η σύγκρισή τους με τη σύγχρονη μορφή του αστικού τοπίου κατέστησε περισσότερο ορατές τις αλλαγές που προκλήθηκαν από την οικοδόμηση, το μπάζωμα των ποταμών και τον

περιορισμό της βλάβστησης. Ταυτόχρονα, ενεργοποίησε συναισθήματα νοσταλγίας και απώλειας και ενθάρρυνε τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να συνδέσουν το υπό εξέταση ζήτημα με προσωπικές εμπειρίες και περιστατικά από το τοπικό τους περιβάλλον.

Μέσα από την εκπαιδευτική παρέμβαση, οι συμμετέχοντες έδειξαν να αναγνωρίζουν ότι οι φυσικές επικινδυνότητες δεν αποτελούν τους μοναδικούς παράγοντες που οδηγούν σε μια καταστροφή. Η αναγνώριση του ρόλου των ανθρώπινων παρεμβάσεων, της πράξης και της απραξίας στη διαμόρφωση του καταστροφικού κινδύνου δημιούργησε, επίσης, αφορμές για προβληματισμό σχετικά με το γεγονός ότι οι συνέπειες των φυσικών καταστροφών δεν επιβαρύνουν όλα τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες στον ίδιο βαθμό.

Παράλληλα, διαπιστώθηκαν ενδείξεις ενίσχυσης της αντίληψης περί ατομικής και συλλογικής ευθύνης. Οι εκπαιδευόμενοι/ες συνέδεσαν την ιδιότητα του υπεύθυνου πολίτη όχι μόνο με την αποφυγή επιβλαβών πράξεων, αλλά και με την ενημέρωση, τη λήψη προληπτικών μέτρων, την ενεργή συμμετοχή και την αντίδραση απέναντι σε πρακτικές που υποβαθμίζουν το περιβάλλον. Ιδιαίτερη σημασία είχε η αναγνώριση ότι και η απραξία μπορεί να επιβαρύνει ένα πρόβλημα ή να διευκολύνει τη διαιώνισή του.

Η παρέμβαση φαίνεται, επίσης, ότι συνέβαλε στην καλλιέργεια θετικότερης στάσης απέναντι στην τέχνη. Η ενεργός συμμετοχή στις συζητήσεις, η συναισθηματική ανταπόκριση στα έργα και η παραγωγή μιας αυθόρμητης εικαστικής δημιουργίας αποτελούν ενδείξεις ότι η αισθητική εμπειρία μπορεί να ενισχύσει το ενδιαφέρον και τη δημιουργικότητα των εκπαιδευόμενων.

Η συγκεκριμένη παρέμβαση μπορεί να αξιοποιηθεί ως εναλλακτική διδακτική πρόταση από εκπαιδευτές ενηλίκων που επιθυμούν να εντάξουν την εικόνα και τον ποιητικό λόγο στη μαθησιακή διαδικασία. Ειδικότερα, στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας μπορεί να αποτελέσει βάση για τον σχεδιασμό μιας διαθεματικής ενότητας σχετικά με τις φυσικές καταστροφές, στο πλαίσιο του Περιβαλλοντικού Γραμματισμού ή μέσα από τη συνεργασία του Επιστημονικού, του Κοινωνικού, του Αισθητικού και του Γλωσσικού Γραμματισμού, καθώς συνδυάζει στοιχεία από όλους τους παραπάνω γραμματισμούς.

Τα ευρήματα παρέχουν χρήσιμες ενδείξεις και αφετηρίες για περαιτέρω διερεύνηση. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν σε μεγαλύτερα και περισσότερο διαφοροποιημένα δείγματα, σε περισσότερες δομές εκπαίδευσης ενηλίκων και με μεγαλύτερη χρονική διάρκεια, ώστε να διερευνηθεί η δυνατότητα μεταφοράς των ευρημάτων σε άλλα περιβάλλοντα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Dewey, J. (1980). *Art as Experience*. U.S.A.: The Penguin Group.
- Holloway, S. M., & Gouthro, P. A. (2024). Multimodal adult learning through arts-based organisations. *Australian Journal of Adult Learning*, 64(1), 12–32.
- Torani, S., Majd, P. M., Maroufi, S. S., Dowlati, M., & Sheikhi, R. A. (2019). The importance of education on disasters and emergencies: A review article. *Journal of Education and Health Promotion*, 8, 85. Retrieved from <https://www.jehp.net//text.asp?2019/8/1/85/257008>
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters* (2nd ed.). London: Routledge.
- Αντωνίου, Ε. (2024). *Η αξιοποίηση έργων τέχνης και πολυαισθητηριακού μουσειακού υλικού ως διδακτική πρακτική για τον μετασχηματισμό των απόψεων ενηλίκων απέναντι στις φυσικές καταστροφές, με απώτερο στόχο τη δράση τους ως πολίτες: Μελέτη περίπτωσης εκπαιδευόμενων στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων* (Αδημοσίευτη

Διπλωματική Εργασία). Εκπαίδευση Ενηλίκων, Σχολή Επιστημών Αγωγής και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Frederick, Λευκωσία.

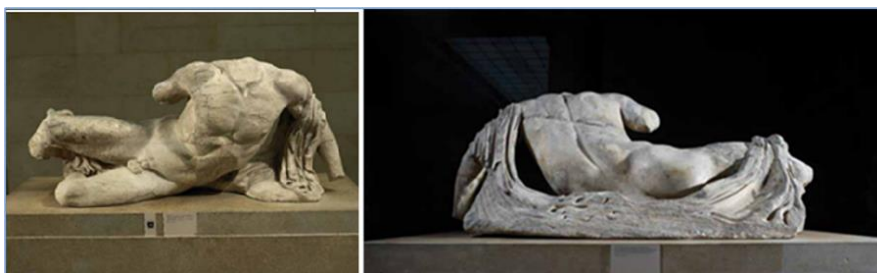
Κόκκος, Α. (2009). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής. *8η Διεθνής Συνδιάσκεψη για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Βερμούδες.

Λέκκας, Ε. (2000). *Φυσικές και Τεχνολογικές καταστροφές* (Β' έκδ.). Αθήνα: Access. Pre-Press.

Παράρτημα

Το Εκπαιδευτικό Υλικό

1. Το γλυπτό του Κηφισού

Εικόνα 2. Το γλυπτό του Κηφισού, δυτικό αέτωμα

Το πρωτότυπο βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, ενώ αντίγραφο βρίσκεται στο Μουσείο της Ακρόπολης. Το γλυπτό συνήθως ταυτίζεται με την προσωποποίηση του ποταμού Κηφισού, αν και ορισμένοι αναγνωρίζουν τον Ιλισσό ή τον Ηριδανό (πηγή προέλευσης: <https://theacropolismuseum.gr/parthenonas-dytiko-aetoma-potamos-kifisos-antigrafo>).

2. Δείγμα από καρτ ποστάλ και φωτογραφίες που παρουσιάστηκαν

Ενδεικτικά εμφανίζονται μία ταχυδρομική κάρτα της εποχής με τον Κηφισό το 1905 και μία φωτογραφία της πηγής Κεφαλάρι:

<https://afteroffice.gr/ta-potamia-tis-athinas/>

<https://www.lifo.gr/now/athens/ta-thammena-potamia-tis-athinas>

Εικόνα 3. Καρτ ποστάλ με τον Κηφισό

Εικόνα 4. Η πηγή Κεφαλάρι

3. Ποίημα «Περί θολερότητας μαρτυρία» (δημιουργός: Η ερευνήτρια Αντωνίου Δ. Ειρήνη)

Περί θολερότητας μαρτυρία (Π)

Κάποτε ήμουν πηγή ζωής,
 τώρα είμαι απουσιάζον πνεύμα,
 μία πέτρα αετώματος,
 μακριά από τον τόπο μου!

Κάποτε ήμουν τόπος συνάντησης Θεών,
 Ποταμός ερωτημάτων φιλοσόφων·
 μάρτυρας στα κρυμμένα μυστικά
 παιδιών και ερωτευμένων,
 αφηγητής μοναχικών ταξιδιωτών,
 γλυκός σύντροφος ψαράδων.

Όμως, στο πέρασμα του χρόνου και της εξέλιξης,
 ένα πέπλο σκοτεινής σκιάς πέφτει πάνω μου,
 αλλάζοντας σταδιακά το πετρωμένο μου.
 Τα νερά μου, που ελαμπαν σε συμφωνία
 με τους λευκούς μαρμαρινούς λόφους της Πεντέλης,
 αποκτούν περίεργα βιομηχανικά χρώματα και οσμές.

Σε ύστερο χρόνο, νιώθω τον όγκο του τσιμέντου να με ...πνίγει.
 Η πόλη απαιτεί περισσότερο χώρο.
 Δύσκολα πια αναπνέω,
 Παράξενο, το ολυμπιακό πνεύμα της συμβίωσης,
 που θαύμαζε από μικρός,
 να μου στερεί τώρα την ελευθερία μου.

Το άλλοτε σιωπηλό κλάμα της μάνας μου,
 που κανείς δεν έδινε σημασία, γίνεται σπαρακτικό.
 Αβάσταχτος ο πόνος της για το κακό που βρήκε ένα ένα τα παιδιά της.
 Κατακλυσμοί δακρύων, με ακατάπαυστη ορμή,
 μεταφέρουν τη θλίψη, στον καμβά του πολιτισμού.
 Πλημμυρίζει το τσιμέντο,
 εξαγνισμός, όχι τιμωρία,
 απέναντι στο έγκλημα της πράξης και της απραξίας.

Ελάχιστος πια είναι ο ήλιος που με βλέπει·
 αντί ποδήλατα στις όχθες
 ρόδες φορτηγών περνάνε από το άδυο σώμα μου,
 και δεν ακούω πια ψιθύρους πουλιών, βελάσματα ή θρόισμα φύλλων...
 αλλά κλάζον και θρήνου·
 αναστεναγμούς του θρεμμένου γεννήματος της Γη που παραστράτισε
 από την κόρη της Δυσσεύειας, την Ύβρη.

Το όνομά μου Κηφισός.
 Στέκω τώρα ολόγυμνος μπροστά σας,
 με το ιμάτιο, να γλιστράει απαλά από τον αριστερό ώμο,
 όπως το διάφανο νερό μου κύλαγε, παλιά, στο ρέμα.
 Μαρμαρίνο έκθεμα συμφωνικής συνύπαρξης φύσης και ανθρώπου,
 νοσταλγικό σύμβολο ενότητας και αρμονίας.

Ειρήνη Δ. Αντωνίου

Εικόνα 5. Ποίημα «Περί θολερότητας μαρτυρία», δημιουργία της ερευνήτριας

